

П Р И Л О З И

СТАЊЕ У КВИСЛИНСКИМ ЈЕДИНИЦАМА У СТАРОЈ ЦРНОЈ ГОРИ СРЕДИНОМ 1944.

Избацивањем Италије из блока сила Осовине политичке прилике у свијету су се брзим темпом развијале у корист снага антихитлеровске коалиције. Фронт савезничких војски је био знатно сужен, док су Нијемци били принуђени да своје трупе развлаче на широком фронту, без обзира на то што је Хитлерова „европска тврђава“ из дана у дан губила од своје територије. Трупе Црвене армије су константно тукле непријатеља на свом ратишту, док су Англо-Американци свакодневним бомбардовањем непријатељске територије унијели велику пометњу у позадину њемачке војске. Овакав развој политичких прилика у свијету позитивно се одразио на политичке и војне прилике у Југославији. Народноослободилачка војска нарасла је на преко 300.000 бораца и постала значајан фактор у борби против фашизма. Због такве своје улоге добила је признање од стране Савезника, истовремено са политичком деградацијом четничког покрета Драже Михаиловића. Развој политичких прилика у свијету, и посебно у Југославији, принудио је југословенску избјегличку владу у Лондону да тражи контакт са представницима народноослободилачког покрета у земљи, а 1. јуна 1944. краљ Петар преко лондонске радио-станице упућује југословенским народима декларацију којом их позива да се уједине у борби против окупатора. Признањем Народноослободилачке војске од стране Савезника и пропагандом савезничких радио-станица у корист народноослободилачког покрета, народноослободилачка борба је постигла несумњиву афирмацију. Народне масе, међу којима и оне заведене, све више су је прихватале као једину алтернативу. Чак и у оним крајевима гдје су снаге Народноослободилачке војске тренутно биле малобројне, патриотско расположење маса је видно долазило до изражаја, упркос томе што су окупатор и квислинзи имали веће могућности за спровођење терора над народом. Због одсуства јачих снага II ударног корпуса, који је иначе оперисао у Црној Гори и Херцеговини а тренутно својом главнином био ангажован у сјеверном дијелу Црне Горе и у Санџаку, такве могућности пружиле су се окупатору и квислинзима средином 1944. године и на подручју старе Црне Горе.

Послије пораза у катунској нахији почетком марта 1944. године, квислинзи нијесу били у стању за скоро два мјесеца да

предузму било какву акцију против слободне територије у цетињском срезу. До такве акције дошло је тек крајем априла и то из три правца: од Даниловграда, љешанске нахије и Цетиња, овом приликом уз помоћ јачих њемачких оружаних снага.¹ До акције је у ствари и дошло у вези са већим покретом њемачких трупа, које су транспортовале неколике своје дивизије од правца Грчке и Албаније, преко Подгорице, Цетиња и Боке ка сјеверозападу, па су у циљу обезбјеђења главне комуникације направиле и на терену цетињског среза испад у правцу катунске нахије.² Главне квислиншке снаге у овој акцији сачињавале су четничке јединице капетана Јакова Јововића, мајора Васа Вукчевића и др., док је са подручја старе Црне Горе у њој учествовао врло мали број људи. Фелдкомандант Кајпер је обавијестио команданта националних трупа Црне Горе мајора Ђукановића о покрету њемачких трупа према катунској нахији непосредно уочи његовог почетка, тако да овај и због тога није могао укључити у акцију јаче снаге из цетињског и барског среза. Ни команданти четничких јединица нијесу Ђукановића обавијестили о акцији.³ Но, главни разлог за неучествовање огромне већине припадника квислиншких јединица са овог подручја Црне Горе у акцији лежао је у слабости квислиншког покрета на том терену. Ђукановић је ипак урадио све што је могао да ангажује извјесне снаге за покрет. Двадесет деветог априла, када је акција отпочела, упутио је из Цетиња, са групом од око 50 Нијемаца, једну колону ка Чеву, јачине 200 квислинга.⁴ То је било готово све што је могао, јер су „националисти“ избјегавали учешће у акцији или су отворено отказивали послушност.

Из ријечке нахије и Црмнице првих дана у акцију није нико пошао.⁵ Тек касније поведено је нешто људства на силу, али је огромна већина одбила да то уради.⁶ Слично је било и са Његушима. На први позив да се 29. априла окупе на зборно мјесто, који је пренио командир жандармеријског вода у Његушима преко кметова села и својих патрола, нико се није одазвао. Зато је одредио другу патролу од два жандарма, који су са два њемачка војника ишли од куће до куће и свакоме понаособ саопштили да иде на зборно мјесто, пред жандармеријску касарну. Када се ни на овај позив нико није одазвао, командир жандармеријског вода је лично пошао са жандармима од куће до куће и наредио сељацима да се морају спремити за акцију и доћи на

¹ Архив Војноисторијског института (у даљем тексту АВИИ), 5/18 — 10, к. 397; Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том III (у даљем тексту Зборник III), књ. 7, док. 246.

² Зборник III, књ. 7, док. 244 и 246.

³ Четничка звјерства у Црној Гори вршена су по налогу избјегличке владе у Лондону и њеног краља, Побједа, 47, 14. октобар 1945.

⁴ Зборник III, књ. 7, док. 246.

⁵ АВИИ, 29 — 8, к. 1956.

⁶ Исто и четничка архива, ЦГ — В — 643; Зборник III, књ. 7, док. 246.

уговорено зборно мјесто. Три часа касније, од читавог људства, које је бројило 150 војника, дошло је на збор свега 28 људи. Но ни ови нијесу хтјели да иду у покрет, иако их је жандармеријски командир просто молио да то ураде.⁷ На тај начин колона која је била предвиђена од правца Његуша није могла бити формирана.⁸ Ваља рећи да ни жандармерија на Његушима није била много активнија. У једном писму од 31. априла командир Мирачке националне чете жали се Јову Ђукановићу да поред његушке жандармерије партизани несметано пролазе и одржавају везу од Залаза и Вршања ка Ловћену и Мајсторима.⁹

Покрет непријатеља према катунској нахији партизани су очекивали у првој половини априла, док много мање крајем тога мјесеца, с обзиром на то да су четници у то вријеме трпјели тешке поразе према Васојевићима. Стога су били углавном изненађени, што је тренутно неповољно утицало на њихову организацију отпора и одступања. Тако су уочи непријатељске акције послали извјесне снаге и један број теренских радника у правцу љешанске нахије и баш када су ови стигли дошло је до окупаторско-квислиншке интервенције на слободну територију, па су се ове снаге морале брже-боље повлачити ка катунској нахији, док је на терену остало више позадинских радника но што је раније било предвиђено.¹⁰ Изненађење је имало за посљедицу и пораз једне чете VI црногорске бригаде приликом борбе у Загарчу.¹¹

Пред навалом јаким непријатељских снага партизани су 30. априла напустили Чево. У међувремену штаб Приморске оперативне групе издао је наређење за концентрацију пет батаљона у рејону Чева, са циљем да поврати ово мјесто и потисне непријатеља.¹² Трећег маја два батаљона VI бригаде и батаљон Ловћенског одреда извршили су напад на Чево, али без успјеха. Преко дана Чево је држано у уској блокади, а слједеће ноћи напади су поновљени у два наврата. У тренутку када је највише изгледало да ће непријатељско упориште бити ликвидирано, пристигла су му појачања од правца Цетиња и Даниловграда, тако да су се партизани морали повлачити на околне положаје.¹³ Штаб Приморске групе је након тога наредио VI бригади да одустане од даљих напада, јер се активност непријатеља испољила на више страна, па се требало еластичније поставити према новој ситуацији.¹⁴ Њемачко-четничка посада у Чеву је и поред

⁷ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 644.

⁸ Зборник III, књ. 7, док. 246.

⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 636.

¹⁰ АВИИ, 29 — 8, к. 1956. и 30 — 8, к. 1956.

¹¹ Ђуро Вујовић, О једном покушају уништавања четничког упоришта у Загарчу у прољеће 1944. године, Историјски записи, 4/1963.

¹² Зборник III, књ. 7, док. 226.

¹³ Исто; АВИИ, 29 — 8, к. 1956.

¹⁴ Нико Јовићевић, Од пете офанзиве до слободе, 315.

тога задуго била у страху од нових партизанских напада, па се често обраћала Цетињу тражећи нова појачања и помоћ у оружју и муницији.¹⁵

Промјеном војне ситуације на терену цетињског среза квислинзи су се надали да ће поправити политичко стање у својим редовима. Поред настојања да организују снаге на терену који су одраније држали, предузели су мјере да изврше мобилизацију људства на освојеном подручју, тј. у соколској, његушкој, ћеклићкој, бјеличкој и дијелу чевске општине. Међутим, та настојања су давала врло слабе резултате и у једном и у другом погледу. На нарочито жесток отпор су наишли њихови покушаји да мобилишу сељаке у новоосвојеним општинама. У Бјелицама и Ђеклићима сељаци су одлучно одбили да приме оружје.¹⁶ У Његушима су квислиншке власти извеле 22 сељака на пријеки војни суд, под оптужбом да су 29. априла одрекли послушност и да су и касније наставили са таквим држањем. Судаћи по томе што је суд 20 сељака ослободио оптужбе а само двојицу задржао у затвору, с тим што је предмет њихове кривице доставио у надлежност „грађанском суду“,¹⁷ рекло би се да је ово суђење имало демонстративан карактер. Свакако и сопствена слабост је квислинге приморавала да избјегавају масовно кажњавање овим путем. Али зато је војсци било дозвољено све. На најжешћем удару су биле партизанске породице, но овом приликом с посебном рачуницом да се заплаши колебљиви дио становништва и сељаци принуде на пријем оружја. У јеку тих репресалија четнички елементи на челу са Марком Попиводом запалили су већи број кућа у Марковини, Велестову и Микулићима.¹⁸ И поред тога сељаци су у огромној већини остајали упорно при својој одлуци да не приме окупаторско оружје. Мањи број под терором квислинга је попустио. Тако су средином маја Барјамовичани примили оружје, а крајем тога мјесеца под терором поменутог Попиводе и један дио Бјелица, али су и једни и други о томе одмах обавијестили партизане који су живјели у илегалству и саопштили им да то раде из нужде, а да иначе нијесу непријатељи Народноослободилачке војске и да партизани могу слободно пролазити преко њихове територије.¹⁹ Двадесет другог маја квислинзи су успјели да насилно мобилишу и 50 Његуша, од којих су 38 истог дана упутили на положај према Чеву.²⁰ Остале који ни под каквим условима нијесу хтјели да приме оружје слали су на присилне радове на терену њихових општина, углавном на оправку путева.²¹

¹⁵ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 643, 646 и 665.

¹⁶ АВИИ, 29 — 8, к. 1956.

¹⁷ Исто, четничка архива, ЦГ — В — 649.

¹⁸ АВИИ, 30 — 8, к. 1956.

¹⁹ Исто; Архив Историјског института СРЦГ (у даљем тексту АИИ), 4669/VII 4 — 15 (44).

²⁰ АВИИ, ЦГ — X — 146.

²¹ АИИ, 4669/VII 4 — 15 (44).

Ријешеност да се не прими непријатељско оружје може се видјети на примјеру у Ђеклићима. Због тога је Команда националних трупа средином јуна привела 39 сељака из ове општине у канцеларију свога суда и појединачно их саслушала. Међутим, већина је с разним изговорима и овом приликом одбила да прими оружје. Неки од ових су наводно пристали да приступе „националном покрету“, али под условом ако то ураде и сви остали Катуњани, што је практично значило одбијање. Међу одговорима сељака са овог саслушања било је и оваквих: „Нећу у борбу против партизана. Пристајем и на тамницу и на стријељање а нећу у борбу против партизана. Ово зато што ми је тако драго. Нећу ни против кога да се бијем“.²²

Након извршеног саслушања Команда националних трупа је четворицу саслушаних ослободила војне обавезе услед старости, петнаесторици је наређено да приме оружје, других петнаест је било упућено на присилни рад, један у таоце, тројица на Пријеки војни суд, а дјеловођа општине је стављен на располагање.²³ Сјутрадан је саопштила да су Ђеклићи „одлучили“ да приме оружје и издала наређење команданту Цуцког националног батаљона поручнику Блажу Кривокалићу да их организује у једну чету и да ову прикључи свом батаљону, у коју сврху да 20. јуна сазове збор сељака ђеклићке општине. Уз фразу о ријешености Ђеклића да приме оружје, Команда националних трупа је нашла за потребно да команданту Цуцког националног батаљона посебно нагласи: „Све оне који не буду хтјели примити оружје у Ђеклићима ухапсити и спровести овој Команди на Цетиње, која ће са њима поступити по нахођењу“.²⁴

Поред квислинга око Команде националних трупа, и сепаратисти су покушали да мобилишу сељаке у катунској нахији, али без икаквих резултата, иако су се у пропаганди служили изјавама да то раде у своје име а против четника са којима наводно не желе да сарађују у борби против партизана. Партизанима — политичким радницима у позадини је иначе скренута пажња на перфидност пропаганде сепаратиста и дата упутства за њихово раскринкавање.²⁵

На тај начин квислинзи стварно нијесу били у могућности да за читава два мјесеца формирају територијалне јединице у дијелу катунске нахије који су почетком маја напустиле снаге НОВЈ. Тек почетком љета 1944. године те јединице су у скромном обиму формиране, али су и тада постојале само формално, што се показало првом приликом када их је требало употребити.

Држање становништва у катунској нахији било је у извјесној мјери условљено увјерењем да ће се партизани убрзо поново

²² АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 692.

²³ Исто.

²⁴ Исто, ЦГ — В — 694.

²⁵ АВИИ, 30 — 8, к. 1956.

вратити и ослободити њихов крај, али у основи њиховог става је лежала наклоност према народноослободилачком покрету, за који су све више вјеровали да ће побједити, а у његову оправданост код највећег дијела народа није било никакве сумње. Да је то било од примарног значаја потврђује држање становништва и у каснијем периоду, када је већ било извјесно да се народноослободилачке јединице неће брзо вратити. Овакво расположење у народним масама негативно је дјеловало и на морално стање квислинга, које је и без тога било на ниском нивоу. Са овог терена одраније су највише били афирмисани четници из чевске општине, од којих је неколико стотина на прелазу 1943. у 1944. годину презимило у блоковима у Цетињу и Даниловграду. Међутим, у овом периоду морал је и код њих био врло низак и сваким даном је све више опадао. Командант Чевско-бјеличког националног батаљона капетан Петар Ђукановић у свом писму од 8. јуна извјештава команданта националних трупа Црне Горе мајора Ђукановића: „Код националних бораца стање је врло рђаво, људство је потпуно босо, оголено, а нарочито у вешу, без шаторских крила и ма каквог прибора за кување и употребу хране. Људство је свакодневно на положајима без смене, а још дању ради теже послове на утврђивању и разне радове код Немаца. На основу напред изложеног морал код људства је умногоме опао, те има бојазни да се батаљон не распадне, имајући у виду још и то да федералисти, сепаратисти, симпатизери и комунисти воде подземну пропаганду“.²⁶ Осјећајући се потпуно немоћним да стање измијени у своју корист, капетан Ђукановић предлаже мајору Ђукановићу између осталог као неопходно да се на његов терен упути једна јединица „са стране“ од најмање 50 људи, „са којима би се могло извршити пречишћавање, односно уклањање свих оних елемената који су на сметњи правилном националном раду“.²⁷ Овакав захтјев није имао основе у реалним могућностима квислинга, јер какве и колике тек јединице „са стране“ је требало упутити у остале општине у катунској нахији, у којима је стање за квислинге било још слабије и гдје фактички није ни било „националних“ јединица. О томе командант мјеста у Чеву капетан Јован Николић крајем маја саопштава: „Код људства је завладало страховито нерасположење и неповјерење према Њемцима и старешинама националним из разлога што цјелокупно људство катунске нахије или сједи код својих кућа или ради а не прима оружје нити ступа у борбу, сем једино они људи који воде борбу од 1941 год. до данас и жртвују све а остали ништа не жртвују, а нико их не дира, као на примјер Цетињани, Бајице, Ђеклићи и Његуши“.²⁸

У дијелу старе Црне Горе који је мање-више био неослобођен, још од почетка 1944. године квислинзи такође нијесу били у

²⁶ Исто, четничка архива, ЦГ — В — 674.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто, 665.

стању да мобилишу сељаке и формирају своје јединице, изузимајући људство са којим су одраније рачунали, од којег су стварали разне „регрутне“, „ловачке“ и друге јединице углавном полицијског карактера, чија су се сједишта налазила у Цетињу.

И у овом крају општу слабост квислиншког покрета карактеришу честа тражења тамошњих квислиншких команданата да им се, у циљу поправљања стања и организовања снага, пошаљу јединице „са стране“, јер иначе нијесу у стању ништа да измијене у корист свог покрета. Командант Ријечког националног батаљона Саво Јовићевић је крајем маја у једном писму Команди националних трупа чак условио свој даљи останак на положају појачањем његове „команде“ „испробаним борцима из других крајева“.²⁹ „У обратном принуђен сам — каже Јовићевић — поднијети оставку на положај команданта Ријечког нац. батаљона, јер са овим војницима немогуће ми је даље вршити војничку дужност и одазивати се наређењима националних и њемачких власти“.³⁰ Јовићевић, дакле, не тражи случајно да се појача само његова „команда“, јер фактички другог људства није имао. „Садашње расположиве снаге — каже он — са којима могу рачунати за извршење задатака тако су незнатне да се са њима не треба рачунати ни на мањој а камоли на територији Ријечке нахије“.³¹ Овакав приказ стања реално је одражавао стварност у овој нахији, јер су сељаци упорно одбијали да извршавају наређења квислиншких старјешина. Напомињемо да се 150 људи из ријечке општине налазило у ово вријеме на присилном раду у Будви, које су квислинзи тамо послали баш због таквог односа према њиховим наређењима.³² Као непосредан повод за ово писмо Јовићевићу је послужило неизвршавање његовог наређења од стране људства 1. чете територијалног батаљона. Двадесет војника те чете је требало да се 25. маја јаве у Ријеци Црнојевића, а других тридесет да се дан касније јаве посади италијанских фашиста на Метеризима, али ниједан од тих војника се није одазвао наређењу, иако је у њему стајала уобичајена фраза да ће сваки војник који се не одазове позиву бити предат Пријетком војном суду.³³

На писмо Јовићевића Команда националних трупа је одговорила формирањем комбинованог Цетињско-ријечког одреда, који је, на челу са капетаном Стевом Мартиновићем, као казнена експедиција, крстарио четири дана кроз цеклинска села. Првог јуна одред је блокирао Рваше. На захтјев његовог команданта да командир чете и 40 наоружаних сељака, који се нијесу одазвали војним позивима, открију између себе кривце који саботирају извршавање „националних“ наређења, нико није хтио

²⁹ Исто, 682.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² АИИ, 4669/VII 4. — 15 (44).

³³ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 682.

било кога да каже. Зато су сви разоружани и спроведени у Ријеку Црнојевића, гдје је сваки трећи ухапшен, а остали упућени на присилни рад. Шесторица других сељака такође су ухапшени и проглашени за таоце. Сјутрадан је одред био у Метеризима и Добрској Жупи, из којих села је ухапсио 27 особа и спровео у затвор у Ријеци Црнојевића. Трећег јуна одред је блокирао горњоцеклинска села — Лопичиће, Бурашковиће и Стругаре, из којих је ухапсио 25 особа и спровео у затвор на Цетињу. Такође је извршио претрес кућа у Доњим Улићима, али овдје није вршио хапшења, јер, по ријечима његовог команданта, није имао податке о „сумњивим“ особама.

Казнена експедиција Цетињско-ријечног одреда није постигла никакав успјех у смислу мобилизације цеклинских сељака. Напротив, добар дио оних чија су имена до тада формално стајала на четним списковима престао је и тако да се броји, повећавајући ионако велики број присилних радника и затвореника. Командант експедиције је, по повратку у Цетиње, реферисао Команди националних трупа Црне Горе: „У напред изнетим селима људство је идеолошки капитулирало (малодушно) сем једног незнатног дела, што је узрок недостатка интелектуалаца у њиховој средини; а сељак препуштен сам себи и штетној пропаганди. Борбени дух код неких је слаб, те сам добио утисак да је веома мали број истинских — идеолошких бораца против комунизма“.³⁴

Сматрајући да је боље макар и формално имати људе на списковима, команда Ријечног националног батаљона је нешто касније поново наоружала извјестан број сељака из ријечке општине, немајући за то никакву реалну гаранцију у њиховом држању и расположењу. То јој се убрзо осветило. Ноћу између 30. јуна и 1. јула група партизана Ловћенског одреда пришла је положају на Бијелој гомили у Добрској Жупи и повезала се са тамошњом посадом „националиста“, коју су сачињавали 52 сељака из околних села, међу којима је било и неколико жандарма, и са њом се споразумјела да јој без борбе преда оружје и уступи положај.³⁵ Поводом овог случаја Команда националних трупа је одлучила да сељаке који су предали оружје најстроже казни. У том циљу је из Цетиња упутила тзв. Ловачку чету, која је у заједници са командантом Ријечног националног батаљона ухапсила четрдесет седморицу ових сељака, док су петорица побјегли од својих кућа и нијесу се дали ухапсити.³⁶ Истовремено је наредила Пријеком војном суду да пошаље потребан број ислџедника у Ријеку Црнојевића ради вођења истраге.³⁷ Осмог јула Пријеки војни суд је осудио на смрт 13 људи из ове групе, међу

³⁴ Исто, 669.

³⁵ Суђење на Црнојевића Ријеци (Саопштење Народне управе Црне Горе), Црногорски вјесник, 60, 15. јул 1944.

³⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 708.

³⁷ Исто, 709.

којима је био и командир посаде, а остале је предао у надлежност тзв. Народном суду или их је пустио на слободу, с тим да се поново врате у јединицу. Смртна казна је извршена истог дана у 13 часова у непосредној близини Ријеке Црнојевића.³⁸ То је био неславан епилог вишемјесечних узалудних напора квислинга да створе упориште и формирају јединицу у ријечкој општини, који је још више продубио јаз између њих и сељака из ове општине.

У Љуботињу квислинзи нијесу имали своје организације. Највећи дио становништва ангажовао се за народноослободилачки покрет. У априлу је на терену формирана партизанска чета од 30 бораца која се сарадњом са теренским партијским радницима и са партизанима из Паштровића, Црмнице и других мјеста активирала у извођењу локалних акција и у политичком раду.³⁹ Када су средином маја квислинзи из барског среза предузели акцију против црмничких и паштровских партизана, ови су се склонили у Љуботињ и Горњи Цеқлин, па су партизанске снаге на овом терену нарасле на 70 бораца, а доласком, два дана касније, још једне групе партизана из катунске нахије тај број се попео на око 100.⁴⁰ Због тога су интервенције квислинга на овој територији имале у првом реду карактер казнених експедиција.

Једна таква интервенција услиједила је крајем априла, уочи акције према катунској нахији. На челу комбинованог квислиншког батаљона, јачине 244 војника, формираног за ову прилику, налазио се мајор Бошко Петричевић, командант Цетињског жандармеријског батаљона. Заједно са групом Нијемаца, јачине 20 војника, овај батаљон је 25. априла блокирао Горњи Љуботињ са западне, сјеверне и источне стране. На позив квислинга да се сељаци окупе на збор, тога дана се одазвао врло мали број људи. Стога је командант експедиције строго наредио да се сљедећег дана неизоставно јаве на зборно мјесто сви сељаци. У међувремену војска је вршила претрес по кућама и водила истрагу ко је у партизанима и ко одржава везу са њима. Сјутрадан се на заказано зборно мјесто окупио нешто већи број сељака него претходног дана, али много мање од броја који није дошао. „При пролазу кроз села — каже Бошко Петричевић — нико нам није дао никакве податке о партизанима и њиховом кретању. На питање свак је одговорио „не знам“ и „нијесам их видио“.⁴¹ На збору сељака квислинзи су исто тако лоше прошли. „Тражио сам — каже о томе Петричевић — да нам се предаду комунисти, њихови јатаци, курири, одбори партизански, чланови СКОЈ-а,

³⁸ Из Пријеког суда, Црногорски вјесник, 59, 11. јул 1944; Звјерски рад четничких пријекних судова у Црној Гори (Из Саопштења комисије за ратне злочине окупатора и његових помагача), Побједа, 53, 25. новембар 1945.

³⁹ АВИИ, 30 — 8, к. 1956. и четничка архива, ЦГ — В — 645.

⁴⁰ Исто, четничка архива, ЦГ — В — 657.

⁴¹ Исто, 951.

партизански агитатори итд. Истом приликом тражено је да се преда све оружје ако га има. Нико ништа није признао, нити да су били партизани у овим селима, нити да је ко био у ма каквим партизанским одборима, као и да нико нема оружје код себе“.⁴² Ипак, на основу чињенице што се већи број сељака није одазвао позиву и што многи нијесу нађени код својих кућа, квислинзи су закључили: „Око 70 мушких и женских млађих особа одметнуло се у шуму посљедњих дана“.⁴³ Зато су 47 чланова партизанских породица и других родољуба, од којих 16 мушких и 31 жену, ухапсили и спровели у затвор у Ријеци Црнојевића.⁴⁴

С обзиром на то да је Љуботињ био на главном раскршћу веза сјеверозападнoг са југоисточним дијелом старе Црне Горе, које су партизани легално или илегално током читавог рата одржавали овим правцем, и да су те везе током прољећа 1944. нарочито појачане, квислинзима је то био не мали трн у оку и зато су радили све што су могли да онемогуће те везе и ликвидирају партизанско упориште на овом терену. Зато су са казним експедицијама и даље настављали.

У првој половини маја кроз љуботињска села је прошао познати сарадник окупатора Марко Попивоца, а у јуну капетан Видак Зечевић. У казненој експедицији на челу са Зечевићем учествовао је Љеворечки четнички батаљон и Саво Јовићевић, командант Ријечког националног батаљона, са својом пратњом. Ова експедиција је, почев од 17. јуна, неколико дана крстарила кроз сва горњоцеклинска и љуботињска села. Командант националних трупа Јово Ђукановић дао је Зечевићу одријешене руке и наредио му да репресалије спроведе тако драстично да се више не понавља потреба за слањем казних експедиција и да га свакодневно најмање два пута обавјештава о току и резултатима експедиције. Осамнаестог јуна Зечевић је ухапсио и спровео у цетињски затвор 26 особа из Љуботиња, а затим наставио са хапшењима и премлаћивањем становништва и сљедећих дана. Нијесу нам познати детаљи у вези са погромима које су квислинзи направили овом приликом, али је сигурно да су казне мјере биле врло сурове. То се види и по томе што су васојевићки четници средом малтретирали становништво, па је командант националних трупа Ђукановић био принуђен да посредује код Зечевића и скрене му пажњу „да се поштеде националне фамилије од терора“.⁴⁵ У овим репресалијама „десна рука“ Зечевићу био је Саво Јовићевић, због чега га је овај и званично похвалио.⁴⁶

У барском срезу квислиншка организација је била врло слаба, поред осталог и због нетрпељивости између појединих квислиншких функционера. Додуше, и те нетрпељивости су у

⁴² Исто.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, 506, 696 и ЦГ — X — 190; АИИ, 8564/X 1 в — 121 (44).

⁴⁶ АВИИ, ЦГ — В — 701.

доброј мјери потицале усљед лошег положаја у коме су се квислинзи налазили. Главна личност у квислиншком покрету на овом терену је био капетан Радојица Рончевић, командант жандармеријског батаљона у Бару. Он је са групом привилегованих жандарма, која је чинила његову пратњу, вршио терор над народом и био права напаст за овај крај. Барски затвор „Татаровица“ био је препун затвореника, које је Рончевић хапсио и малтретирао, затим пуштао да би ослободио простор за друге, и тако редом. По једном квислиншком документу људи су хапшени „како је ко стизао, многи животињски злостављани, држани и пуштани самовољно по злим ћудима извршиоца“. ⁴⁷ Таквим својим бескрупулозним понашањем Рончевић је себе онемогућио и у очима самих квислинга. Чак је и већина жандарма његовог батаљона била врло незадовољна, јер је Пратећи вод штаба батаљона добијао у неограниченим количинама хљеба, конзерви, мармеладе, шећера, бомбона и др., док су остали оскудијевали у храни. ⁴⁸ Поред капетана Миливоја Митровића, који је био главни ривал Рончевића и претендент за положај команданта Барског жандармеријског батаљона, против Рончевића је устао и срески начелник у Бару Душан Поповић. Оптужујући Рончевића и његову пратњу, Поповић је у више махова тражио од Народне управе да их смијени, а у једном писму из јуна отворено каже: „Последњи је час да се из жандармерије без икаквих обзира ови привилеговани бандити истјерају“. ⁴⁹ Настојањем у првом реду ове двојице квислиншких функционера Рончевић је средином 1944. године смијењен и одстрањен из барског среза. ⁵⁰ Треба нагласити да Митровић и Поповић нијесу били ништа мањи непријатељи народноослободилачког покрета од Рончевића и да су се у сукобу са њим руководили личним мотивима и, како су они сматрали, интересима квислиншког покрета у барском срезу.

У Црмници квислиншки покрет је преживљавао перманентну кризу: и овдје у знаку трвења између квислиншких функционера. По дрскости и неконтролисаним поступцима нарочито се истицао Бранко Гојнић, који је у том погледу много подсјећао на Рончевића. Душан Поповић се на њега често жалио Народној управи, али и на остале квислиншке старјешине из Црмнице, пребацујући им за страх од партизана, због чега се, по његовом мишљењу, нијесу смјели маћи из Вирпазара, у којем су имали и сједишта својих команди. Он је очито био забринут и за своје имање у Брчелима, које је било више пута предмет конфискације од стране јединица Народноослободилачке војске, па је често нападао командира Горњоцрмничке жандармеријске

⁴⁷ Исто, 483/3.

⁴⁸ АИИ, 7170/Х 1в — 70 (44).

⁴⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 483/3.

⁵⁰ АИИ, 7155/Х 1в — 81 (44).

чете Петра Ђуковића због тога што је напустио Брчеле и са својом командом пошао у Вирпазар.⁵¹

Средином јуна у Црмницу је дошао мајор Блажо Гојнић и по ко зна који пут у току рата покушао да окупи Црмничане и учврсти квислиншку организацију у овој општини, која је мање-више само номинално постојала. Пошто је добио пристанак „представника села и братстава“ да их он даље води у судбоносним данима до краја рата, сазвао је ширу конференцију Црмничана у Основној школи у Калуђерцу, на којој је изабран један одбор „представника племена“, који је писмено формулисао Одлуку о даљем држању Црмничана. Ову Одлуку потписали су сви присутни на конференцији, а ријешено је да се она поднесе на потпис и осталима који нијесу били на овом скупу.⁵² Иако не знамо да ли је шта даље предузимано по овој иницијативи мајора Гојнића, познато је да она није дала никакве практичне резултате. Гојнић је двије-три недјеље касније постављен за „команданта свих оружаних формација Црне Горе и Боке Которске“,⁵³ па је и због тога морао напустити Црмницу.

Колико су биле слабе квислиншке снаге у Црмници види се и по томе што нијесу биле у стању да осигурају водоводну пумпу у Подгору, одакле је Цетиње снабдијевано водом. Стога су Нијемци наредили да се похапси 50 Црмничана и као таоци доведу у цетињски затвор. У случају оштећења водовода од стране партизана таоци су имали бити стријелјани. Но ни ова хапшења квислинзи из Црмнице нијесу могли сами извршити, па им је Команда националних трупа у ту сврху послала из Цетиња Ловачку чету, која је у заједници са њима 4. јула блокирала подгорска села. Међутим, квислинзи нијесу могли огом приликом ухапсити предвиђени број сељака, јер многе нијесу нацли код куће. На ово је могла утицати и чињеница што су Нијемци дан раније у овим селима вршили репресалије паљењем кућа.⁵⁴

Слабост квислиншког покрета у старој Црној Гори била је увелико посљедица опште војно-политичке ситуације у свијету, као и ситуације у Југославији. Нијемци су били немоћни, а квислинзи још немоћнији. Очекивали су помоћ једни од других, а једни другима нијесу могли помоћи. Јово Ђукановић као да није хтио бити свјестан те чињенице када се 9. маја обратио генерал-мајору Кајперу ријечима: „Није познато у каквој сам немогућности и да сам све покушао да наде које су полагане у националну организацију, именованем команданта националних трупа, оправдам. Посљедњих дана салијетају ме депутације, становништво очекује и захтијева од мене да расвијетлим данашњу

⁵¹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 483/3.

⁵² АИИ, 7558/Х 1в — 117 (44).

⁵³ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 1082.

⁵⁴ Исто, ЦГ — В — 707, 712 и 722.

ситуацију. Шта могу да им одговорим? Право стање, како га ја видим, чињенице објективно посматране, не могу им казати. Јер, ситуација у земљи је таква да само енергичан потхврат њемачке војске на цијелој територији Црне Горе може коначним обрачуном са партизанима да нас спасе од неминовне пропасти. Са мањим локалним акцијама не постизава се никакав резултат. Непријатељска пропаганда покушава да увјери становништво да је њемачка оружана снага и народна управа неспособна да уништи партизане и да у земљи не може успоставити ред и мир. Пропагира се да је посљедња акција у Катунској нахији имала за циљ да осигура путеве и комуникације на линији Чекање — Чево — Даниловград. Њемачкој оружаног снаги није стало да очисти Црну Гору од комуниста“. И на крају: „Молим да ово моје писмо, које пишем у име моје и свих националиста, не сматрате као средство уцјене већ као вапај за помоћ у крајњој нужди“.⁵⁵

Кајпер није био у могућности да изађе у сусрет жељама Букановића, иако је овај тражио од њега само оно што је иначе био задатак окупационе војске. Њемачке оружане снаге на овом подручју Црне Горе нијесу биле у стању да одржавају редовно ни комуникације између својих гарнизона, па су од квислинга тражили да их у томе помогну. Ради тога је Народна управа у „Црногорском вјеснику“ од 8. јуна објавила проглас народу у коме га упознаје са репресалијама које ће окупатор примијенити у случају „терористичких акција“ на путевима. Квислинзи су разрадили читав систем обезбјеђења, по коме су задужили своје јединице за одређене релације и дијелове комуникација.⁵⁶ Квислинзи су такође били обавезни да преко својих стража обавјештавају на путевима окупаторска саобраћајна возила о евентуалном приближавању енглеских авиона, јер се из возила њихов долазак обично није могао примијетити.⁵⁷ Самостална фелдкомандатура је у цетињском срезу обиљежила чак и колске путеве и пјешачке стазе којима су цивилним лицима забранили кретање.⁵⁸ И о извршењу овог наређења имали су се старати квислинзи, чије страже и патроле су добиле овлашћења „да на свакога који би се кретао забрањеним путевима без упозорења пуцају“.⁵⁹ Главна дужност квислинга је била да одржавају непријатељске комуникације, које су партизани нападали и прекидали.

Природно је да у оваквим условима Команда националних трупа Црне Горе није била у стању да формира, а још мање да

⁵⁵ Четничка звјерства у Црној Гори вршена су по налогу избјегличке владе у Лондону и њеног краља, Побједа, 47, 14. октобар 1945.

⁵⁶ АИИ, 7169/Х 16 — 148 (44) и 7167/Х 16 — 149 (44).

⁵⁷ Исто, 7550/Х 1а — 33 (44).

⁵⁸ Оглас (Из канцеларије Одјељења јавне безбједности Ресора за унутрашње послове Народне управе на Цетињу), Црногорски вјесник, 59, 11. јул 1944.

⁵⁹ Исто, бр. 60, 15. јул 1944.

учврсти своју организацију на територији старе Црне Горе, а о ширем подручју да и не говоримо. Због тога су њена циркуларна писма и наређења редовито завршавала на папиру. Њену немоћ посебно илуструје неспособност да осигура формирање квислиншких јединица у самом Цетињу, односно обезбиједи дисциплину у јединицама које су већ некако постојале. Због тога је Јово Букановић 20. маја путем огласа позвао цетињске грађане војне обвезнике да уредно обављају стражарске дужности, „јер између свих способних мушкараца на Цетињу до сада се је одазвао само један мали број, и то скоро увијек исти, а остали су само гледали и пуштали да их други чувају“.⁶⁰ Позиви и наређења Команде националних трупа остајали су без ефекта и једино што је квислинзима преостајало била су хапшења.⁶¹

Казненим мјерама квислинга грађани нијесу пружали увијек само пасиван отпор, па ни дио оних који су служили у њиховим јединицама. Занимљив је гест једног војника квислиншког Кадровског батаљона, који је на питање команданта батаљона какав је ручак одговорио: „Не ваља ништа и зашто су нас позвали у кадар када немају да нам дају да једемо, и нека дође мајор Букановић, који не позвао, да једе са нама на казан, а не да се од дебљине не може кретати улицом“.⁶² Исти војник је искористио случајност што је командант батаљона био одјевен у цивило, па му је на његово реаговање подвикнуо: „Ко сте Ви и што сте Ви, ја Вас не познајем и Ви сте за мене цивил и Ваша наређења нећу да извршавам док не будете обукли униформу“.⁶³ Поступак овог војника наишао је на једнодушне симпатичје његових другова, који су прснули у гласан смијех. Због тога га командант батаљона није могао ни ухапсити на лицу мјеста, иако је то покушао. Тек неколико часова касније ухапшен је и спроведен у затвор Цетињског жандармеријског батаљона.⁶⁴

Присилно мобилисани војници су дакако и на друге начине реаговали. Шестог јула 3 војника 3. чете Кадровског батаљона напустила су јединицу, па је издат налог за њихово хватање.⁶⁵ Неколико дана касније 5 Бјелица је напустило Штапску чету

⁶⁰ АИИ, 4797/Х 2 — 4 (44).

⁶¹ Располажемо само неким подацима о хапшењима у Цетињу у првој половини јуна 1944. Петог јуна Команда националних трупа наредила је цетињској Управи полиције да ухапси 16 омладинаца из града зато што се нијесу хтјели јавити на „отслужење рока“ (АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 672). Истога дана наредила је команданту Цетињског жандармеријског батаљона да ухапси 15 Вајица зато што се нијесу одазвали позиву националне власти (Исто, 773). Недељу дана касније наредила је истом команданту да ухапси 15 младина из Доњег Краја зато што се нијесу одазвали „позиву за регрутацију“ (Исто, 963).

⁶² Исто, 678.

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Исто, 716.

Команде националних трупа, за чије хватање је такође наређена потрага.⁶⁶ Сличних примјера је свакако морало бити и више, нарочито око 13. јула, који је као трећа годишњица јулског устанка протекао у знаку појачане партизанске активности на читавој ослобођеној и неослобођеној територији Црне Горе.

Пошто са хапшењима и другим казним мјерама није могла приморати Цетињане да служе у њеним јединицама, Команда националних трупа Црне Горе је 29. јуна упутила Самосталној фелдкомандатури писмо сљедеће садржине: „Молим да се расформирају јединице националне одбране града Цетиња. Ове јединице су потпуно отказале, чак толико да се у самом граду нису могле поставити страже из ових јединица. Стражарско обезбеђење града врши за сада Команда националних трупа“.⁶⁷ Истога дана Фелдкомандантура је наредила распуштање ових јединица.⁶⁸

Држање јединица „националне“ милиције је и без овога било терет за њемачку команду, јер није имала могућности да их снабдијева. Зато је Фелдкомандантура 11. јула обавијестила Команду националних трупа „да се одећа и војничка спрема — опрема може издавати само *касарнираним трупима*“⁶⁹ и то уз велику штедњу. Фелдкомандантура стога скреће пажњу да се ограниче захтјеви у овом погледу, који „у последње вријеме су се тако повећали да се за догледно вријеме мора рачунати да се и за ове касарниране трупе неће више имати никакве одеће и опреме“.⁷⁰

Средином јула територију „Црне Горе, Боке и Старог Раса“ обухватила је нова војна организација квислинга на челу које се налазио Павле Ђуришић. По тој организацији територија цетињског и барског среза припале су у надлежност тзв. Команде 1. групе корпуса, у чијем саставу су били Ловћенски и Приморско-црмнички корпус.⁷¹ Јово Ђукановић је добио положај команданта Ловћенског корпуса,⁷² али је и даље у његовој личности фигурирала стара војна организација. Све до одступања Нијемаца из Цетиња Ђукановић се помиње и као командант националних трупа Црне Горе. Квислиншке команде су у већој или мањој мјери биле и остале штабови без војске.

Ђуро ВУЈОВИЋ

⁶⁶ Исто, 720.

⁶⁷ Исто, ЦГ — X — 191.

⁶⁸ Исто, 191/1.

⁶⁹ Исто, 203.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Исто, ЦГ — В — 1082.

⁷² Исто.